

HUDEBNÍ ŽIVOT BŘEVNOVSKÉHO OPATSTVÍ

Jako nejstarší mnišský řád západního typu, založený v 6. století, měli benediktini velký význam při christianizaci Evropy, šíření vzdělání, vědy a kultury. Hudbě při liturgii věnovali od počátku velkou péči – zejména pěstování chorálu, rozvoji duchovní polyfonie a zavedení píšťalových varhan.

Obzvláště ve středověku mezi nimi bylo mnoho významných hudebních teoretiků a reformátorů církevního zpěvu – například Řehoř Veliký, Guido z Arezza, Notker Balbulus. V 19. století se zejména v Solesmes, v Beuronu, Monserratu a v Seckau intenzivně zabývali vědeckým výzkumem chorálu a snahou o jeho obnovu.

Hudba byla vždy velmi důležitou složkou liturgie – v nejstarších dobách se jednalo o zpěv chorálu při slavení mše a officia; základ je dán v řeholi, jejímž autorem je zakladatel řádu svatý Benedikt.

Od 17. století se při bohoslužbách začala prosazovat tzv. figurální hudba – jednohlasý či vícehlasý zpěv za doprovodu nástrojů.

Hudba měla velký význam i mimo bohoslužby – například při oslavách svátků představených, při divadelních představeních, ale byla i zábavou řeholníků v době jejich volného času.

Kláster benediktinů v Břevnově je nejstarším mužským klášteřem v Čechách – byl založen v roce 993. Za své existence prošel obtížnými obdobími – během husitských válek byl zničen a obnoven byl až po třicetileté válce. Problematický byl i konec 18. století s josefínskými reformami a doba 2. světové války. Nejtragičtější byl ovšem počátek 50. let 20. století, kdy byl klášter zrušen a jeho majetek zkonfiskován. Řeholní život se do Břevnova vrátil až v roce 1990. Mimo tyto neblahé časy byl Břevnov vždy významným centrem duchovního života, vzdělání, umění.

Z období středověku se v Břevnově až na jednu výjimku nedochovala žádná notovaná památka, ale v dobovém inventáři kláštera z roku 1390 jsou uvedeny knihy, o kterých můžeme přepokládat, že se používaly při bohoslužbě a obsahovaly notovaný záznam. Navíc lze oprávněně usuzovat, že místní praxe odpovídala dobovým zvyklostem. Jedinou dochovanou notovanou památkou je zápis nejstarší známé české duchovní písně *Hospodine, pomiluj ny*, který je součástí traktátu břevnovského benediktina Jana z Holešova.

S obnovou řeholního života v Břevnově v 2. polovině 17. století se začíná při bohoslužbách rozvíjet v tehdejší době moderní hudební produkce – tzv. figurální hudba. V řádových dokumentech (jedná se např. o akta kapitul, statuta, observance, ordinace) jsou stanovena pravidla pro provozování hudby při liturgii – podle kategorie svátku bylo mimo jiné určeno, zda se bude slavit pontifikálně, figurálně nebo chorálně.

Liturgicky nejvýznamnější, a proto i hudebně nejbohatší bohoslužby byly slaveny o svátcích svatého Benedikta, patronky břevnovského kláštera svaté Markéty a nejdůležitějších svátcích církevního roku – o Velikonocích, Vánocích a svátcích svatodušních.

Mimo funkci kantora a sukcentora, kteří mají na starosti řízení chorálu při liturgii, se nově objevuje funkce regenta figurálního kůru (regenschori), který zodpovídá právě za provozování hudby figurální. Podle nařízení z počátku 18. století měl regenschori v břevnovském klášteře dbát nejen na řádné provedení hudby při bohoslužbách, ale i na disciplínu mezi hudebníky. Měl také řádně pečovat o hudebniny (zejména správně zakládat stávající a získávat nové) a hudební nástroje. Kantor, sukcentor i regenschori byli řeholníci, varhaník velmi často laik; na hudební nástroje hráli laici i řeholníci. Vokální party sopránů a altů zpívali v 18. a většinou i v 19. století chlapci, kterým obzvláště v 18. století klášter poskytoval hudební vzdělání a umožňoval i vzdělání všeobecné. V 18. století byli kantory, sukcentory či praecentory jmenování řeholníci zpravidla několik málo let po vstupu do kláštera a pak teprve působili jako regenti figurálního kůru; v této funkci byli v 18. století většinou jeden až dva roky, v 19. a na počátku 20. století zůstávají regenty figurálního kůru déle.

Chrám se tak téměř pro dvě století stal místem, kde se mohli lidé setkat s kvalitní hudbou. Forma veřejného koncertu se objevuje totiž až koncem 18. století a produkce byly omezeny pouze na velká města a nebyly přístupny všem. V hudbě figurální se vždy odrážely dobové prvky „světských“ hudebních žánrů, zejména opery, takže se církve v 18. i 19. století několikrát pokoušela o reformu duchovní hudby.

O pěstování figurální hudby v břevnovském klášteře od konce 17. století svědčí předpisy z této doby. Sbírkou hudebnin je však doložena až od 2. poloviny 18. století jednak samotnými hudebninami, jednak inventářem, který byl veden až ve 40. a 90. letech 18. století. Inventář je členěn z praktického hlediska podle druhů na mše, arie, dueta, ofertoria, nešpory, antifony, litanie atd. V inventáři jsou uvedeny notové incipity (tj. začátky skladeb) a nástrojové obsazení. Tento inventář obsahuje 704 skladeb duchovních a 60 skladeb instrumentálních. Pro první polovinu 19. století se dochovalo několik dílčích a nekompletních inventářů mší, offertorií, requiem, litaní atd., z konce 19. století existuje katalog mší, který obsahuje 465 záznamů. Na počátku 50. let 20. století, kdy došlo ke zrušení kláštera, byla notová sbírka předána tehdejšímu hudebnímu oddělení Národního muzea, která byla na počátku 90. let řádu předána zpět, ale v Národním muzeu – Českém muzeu hudby zůstává nadále jako depozitum. Sbírkou dnes obsahuje celkem 2171 duchovních skladeb od 40. let 18. století do počátku 20. století. Prameny dokládající hudební život v břevnovském klášteře nejsou dochovány souvisle, ale i tak svědčí o zdejších mimořádných aktivitách.

FIGURÁLNÍ HUDBA BŘEVNOVSKÉHO OPATSTVÍ

Postihnout, byť jen přibližně, charakter barokní a předklasické hudby břevnovského opatství v rozsahu jednoho CD jistě není reálné. Množství dochované hudby je obrovské, takže naše nahrávka má spíše povahu sondy do tohoto bohatého materiálu.

Protože od konce dvacátých let 18. století v břevnovské bazilice zněly varhany postavené slezským varhanářem Tobiasem Meissnerem, zvolili jsme hudbu pro „královský“ nástroj za základ snímku a doplnili ji několika komorními liturgickými skladbami. Vybírali jsme jednak z hudby dochované v archivech břevnovského a broumovského kláštera a z děl autorů působících v benediktinských komunitách v české, slezské a jihoněmecké oblasti.

V době, kdy knihtisk (resp. nototisk) byl velmi nákladnou záležitostí, si varhaníci sami „vyráběli“ varhanní knihy, do nichž opisovali praktické, účelové i slavné skladby své doby. Mnohé vznikly v prostředí klášterů – slavné jsou například konvoluty z minoritského konventu ve Vídni, či benediktinského kláštera Ottobeuren. Zatím se bohužel nenašla podobná kniha vztahující se k Břevnovu nebo Broumovu. Nahráli jsme však několik skladeb z Varhanní knížky benediktinského kláštera v Ochsenhausen. Tato sbírka obsahuje až na několik výjimek taneční hudbu a tzv. „galantní kusy“. Vzhledem k tomu, že je určena pro konkrétní nástroj (varhany Josepha Gablera v Ochsenhausen, jen o několik let mladší než Meissnerovy na Břevnově) a uvádí dokonce přesné registrace jednotlivých skladeb, musíme přijmout fakt, že tyto taneční skladby byly na varhany skutečně hrány a to zřejmě k liturgii (koncerty v dnešní podobě tehdy ještě neexistovaly). Díky jisté podobnosti obou nástrojů bylo možné některé registrační návody z této sbírky přesně realizovat na rekonstruovaných břevnovských varhanách.

Jedinou sbírkou z břevnovského fondu, kterou s jistou výhradou můžeme považovat za „varhanní knížku“ vztahující se k Meissnerovým varhanám, je tištěné vydání divertiment (vlastně sonát) Georga Christopa Wagenseila (1715–1777), nejvýznamnějšího z vídeňských předklasiků. Jak čtyřvěté Divertimento F dur, tak Larghetto a moll jsou sice určeny pro cembalo, ale vzhledem k tomu, že se sbírka původně zachovala na kůru břevnovského kostela, lze předpokládat, že některé vhodné části byly hrány na varhany.

Benediktinský kněz z kláštera sv. Mikuláše na Starém městě v Praze Václav Gunther Jacob (1685–1734) patřil k nejoblíbenějším domácím skladatelům a v benediktinském řádu byl jistě autoritou. Svědčí o tom četné citace jeho jména v dobových inventářích, stejně poměrně velký počet dochovaných skladeb. Narodil se v Krajkové (Gossengrün) u Sokolova, vystudoval teologii na pražské univerzitě a skladbě se učil u pražských skladatelů Poppeho a Vojty. Jeho věhlas dosáhl do celé střední Evropy, broumovský nekrolog jej nazývá „insignis componista“.

Jeho *Dialogus valedictorius inter Jesum et Mariam* je neobyčejně expresivním obrazem loučení na smrt odcházejícího Ježíše se svou matkou. Forma tohoto miniaturního oratoria nemá obdoby v české ani světové hudební literatuře a dokazuje autorovu originalitu a kompoziční vynalézavost. Skladba se zachovala v benediktinském klášteře v Rajhradě, zatímco efektní basová árie ke svátku seslání Ducha svatého *Factus est repente* byla součástí archivu broumovského.

Jacobovým německým protějškem bychom mohli nazvat Valentina Rathgebera (1682–1750), benediktina z bavorského kláštera Banz. Tento nezvykle plodný autor vydal během svého života obrovské množství nenáročných, lehce hratelných a lehce stravitelných hudby. Jeho sbírky duchovních forem pro všechny liturgické příležitosti jsou dochovány nejen v Břevnově a Broumově, ale velmi hojně po celé střední Evropě. Méně jsou známé jeho skladby varhanní, které jsou přes jistou jednoduchost hudebně svěží. Ze sbírky 60 *Schlag-Arien* (60 árií pro klávesový nástroj) jsme vybrali několik kusů, na nichž je možné dokumentovat bohatství barev břevnovských varhan.

Autory některých skladeb bohužel již nebude možné najít. Platí to zřejmě také o půvabné árii *Alma Redemptoris Mater* ze šedesátých let 18. století, která se zachovala ve fondu broumovského kláštera. Ještě více toho však můžeme litovat v případě majestátní *Fugy d moll*, která patří bezesporu k nejlepším českým varhanním skladbám vůbec. Ačkoli nemá přímý vztah k břevnovským varhanám, zařadili jsme ji sem jako obraz české varhanní fugy obvyklé pro tento typ nástroje.

Pročítáme-li katalog sbírky arciepitství, narazíme na zvláštní a trochu záhadnou podobnost jmen dvou hudebníků, působících ve stejné době: Josef Mentzel a Erasmus Mentschel. První z nich byl varhaníkem břevnovské baziliky sv. Markéty a z jeho odkazu pochází *Sinfonia in D* z r. 1762, která je úvodem gratulačního oratoria pro opata Grundmanna. Z jeho slavnostní mše pochází i mohutná *Fuga in C*, kterou uvádíme v přepisu pro varhany. Další nevyřešenou záhadu představuje skutečnost, že tato fuga je totožná se závěrečným sborem oratoria „*Filius Prodigus*“, připisovaného Františku Xaveru Briximu.

Erasmus Mentschel byl příslušníkem téhož kláštera, ale působil (a roku 1758 zemřel) jako ředitel kůru klášterního kostela ve slezském Wahlstattu (dnes Lehnické pole). Jeho varhanní *Sonata ex Dis* vznikla přepisem orchestrální symfonie k německému oratoriu „*Abrahams Opfer*“ (Oběť Abrahamova).

Robert Hugo